

РОЗДІЛ V. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗІСТАВНО-ТИПОЛОГІЧНОГО ВИВЧЕННЯ МОВ

Олена Мікіна

УДК 81'366'37=124=13

ПРО ШЛЯХИ ФОРМУВАННЯ СЕМАНТИКИ 'ПЕРЕДАВАТИ ІНФОРМАЦІЮ'
В ЛАТИНСЬКІЙ ТА РОМАНСЬКИХ МОВАХ

Зазначено важливість діахронічних досліджень в галузі семантики; простежено шляхи еволюції значення 'передавати інформацію' в латинській та романських мовах; на основі порівняння результатів дослідження латинських дієслів та дієслів інших мов виявлено універсальність семантичних трансформацій, які призводять до формування даного значення.

Ключові слова: лексична семантика, семантична еволюція, семантичні універсалії, дієслова мовлення.

Серед напрямків сучасної лінгвістики є такі, що протягом багатьох десятиліть залишаються актуальними, вони перевірені часом і довели свою здатність розв'язувати надскладні завдання. До таких напрямків належать дослідження в галузі лексичної семантики, пов'язані з вивченням виникнення та розвитку значення, а також із пошуком закономірностей семантичної еволюції. Подібні дослідження проводились у багатьох мовах, на матеріалі лексем із різною семантикою. Серед лінгвістів, які в ту чи іншу епоху залишили найпомітніший слід в історичній семантиці, варто назвати А. Мейє, Е. Бенвеніста, М. Бреалю, М.М. Покровського, В.І. Абаєва, Р.О. Будагова, О.М. Трубачова, В.В. Іванова, В.В. Левицького та багато інших. На жаль, сьогодні діахронічні студії значеннєвої складової лексичного знака, попри очевидну актуальність і перспективність щодо формулювання певних мовних законів (а останнє слово в цьому ще не сказано!), ще чекають на активність дослідників.

Аналіз доводить, що будь-який лексичний прошарок тієї чи іншої мови є відображенням типових для всього вокабуляра змін, що супроводжують семантичну еволюцію. Тому наочним може бути вивчення значеннєвих трансформацій усередині конкретного семантичного угруповання, але семантичне угруповання, що аналізується, має бути повним, тобто охоплювати весь корпус лексем із певним значенням у досліджуваній мові. Саме в цьому полягає основний принцип дослідження, метою якого є встановлення семантичних універсалій мовної еволюції. Такого принципу семасіологічних досліджень дотримувалися представники різних шкіл і в різні періоди. На цьому, наприклад, наголошував академік М.М. Покровський, зокрема він писав: «Історія значень відомого слова буде для нас тільки тоді зрозумілою, коли ми будемо вивчати це слово у зв'язку з іншими словами, синонімічними з ним і, головне, такими що належать до одного й того ж кола уявлень» [Покровский 1959: 75].

Одним із семантичних угруповань, що може бути цікавим з погляду семантичної еволюції, є лексико-семантична група (далі ЛСГ) дієслів мовлення. По-перше, ця група є великою за кількістю лексичних одиниць у будь-якій мові, по-друге, семантичний розвиток дієслів мовлення відбиває, окрім загальних тенденцій семантичних трансформацій, ще й такі, що відображають сприйняття мови, як унікального засобу спілкування, її носіями. Парадигматична структура ЛСГ дієслів мовлення дуже розгалужена. Вона включає дієслова, що передають зовнішню сторону мовлення, дієслова мовленнєвої комунікації, дієслова мовленнєвого впливу і т. д.

Серед мікрогруповань дієслів мовлення на особливу увагу заслуговують лексеми із загальним значенням 'передавати інформацію', саме лексеми із такою семантикою в латинській і романських мовах є об'єктом аналізу цієї статті.

Список латинських дієслів, що вживалися із значенням 'розповідати', 'повідомляти', 'інформувати', 'пояснювати' і т. і., містить велику кількість лексем. Попри чисельність дієслів із цією семантикою їхній аналіз дає підстави говорити про системність і закономірність у формуванні семантичної структури подібних лексем. По-перше, у їхній основі обмежена кількість значеннєвих трансформацій, що підтверджує тезу про семантичні універсалії. А по-друге, зафіксовані для латинських дієслів шляхи еволюції значення 'передавати інформацію' повторилися для інших лексем вже у межах романських мов. І це також красномовно засвідчує, що випадково значення не виникають.

У статті неможливо простежити еволюцію всіх лексем, що формували корпус латинських дієслів із значенням 'передавати інформацію', оскільки багато як самих лексем, так і зафіксованих семантичних трансформацій, що покладені в основу їхнього розвитку. Тому **об'єктом** цієї роботи стануть лише деякі з них, а саме ті, що виникли як результат кількох семантичних типологій. Це базові дієслова підгрупи – *narro* і *nūntio*, а також дієслова дії і руху, які в неосновному значенні входять до цього семантичного угруповання, оскільки є втіленням певних метафор.

Аналіз означеної лексики має на меті розв'язання таких **завдань**: 1) простежити семантичну історію латинських дієслів із значенням 'передавати інформацію', починаючи із індоєвропейської прамови; 2) виявити ланцюг семантичних трансформацій, що призвели до формування значення в латинській мові, звертаючи увагу на особливості використання лексеми в народному мовленні; 3) проаналізувати подальший семантичний розвиток латинських лексем в межах романських мов, з метою підтвердження типовості й універсальності

значеннєвих трансформацій; 4) порівняти висновки щодо закономірностей семантичної еволюції з даними інших неспоріднених мов.

Одним з найуживаніших дієслів зі значенням 'розповідати' у латинській мові було *narrāre*. Більше того, воно було єдиним, котре мало значення 'розповідати' як перше і основне. Про його популярність свідчить і той факт, що у розмовній мові воно набуло значення 'говорити'. Усі проаналізовані джерела зазначають, що *narrāre* – це, по-перше, 'розповідати' і, по-друге, 'говорити', 'розмовляти' [Oxford Latin Dictionary 1968:1155-1156; Forcellini 1868: 226; Дворецкий 1976: 661]. В народнорозмовному мовленні часто можна було почути: *narra mihi* 'скажи-но мені', *quid narras!?* 'що кажеш? ну, що скажеш?', *narro tibi* 'дозволь тобі сказати; знаєш, що...'. Особливість семантики цього дієслова у тому, що воно передбачає процес розповіді з усіма деталями. Ілюстрацією до цих дефініцій можуть бути приклади з творів латинських авторів, що втілювали тенденції народної мови, таких, як Петроній або Апулей, пор.:

«Oro te, sic felicem me videas, *narra* illud quod tibi usu venit» [Petronius, LXI] – «Прошу тебе, зроби мене щасливим, *розкажи*, що з тобою трапилось»;

«Ibi coeptum facinus oppido memorabile *narrare* cupio» [Apulejus, L. VIII, 22] – «Там була розпочата надзвичайна дія, про яку прагну *розповісти*».

Уривок з комедії «Хвалькуватий воїн», створеної Плавтом, що є не менш знаковим для історико-лінгвістичних досліджень автором, дає приклад використання *narrāre* в значенні 'говорити', оскільки за контекстом зрозуміло, що в цьому діалозі між Періплектоменом і Піргополініком *narrāre* є синонімом до *dicere*, основного дієслова із цим значенням:

«Per. Mentitur, feri.

Purg. Mane, dum *narro*.

Per. Quid cessatis?

Purg. Non licet mihi *dicere*?

Per. Dic.» [Plautus, 1403] – «Пер. Він бреше, бий. Пірг. Дай *сказати*. Пер. Чого зволікаєте? Пірг. Мені не можна *говорити*? Пер. *Говори*».

В основі *narrāre* дослідники вбачають індоєвропейське **ǵn̥-ró*, форму, змінену після аблауту іншої суфіксальної форми – **ǵn̥ō-ro* [Pokorny 1959: 378]. Ю. Покорний подає обидві лексеми у своєму словнику як такі, що утворені від кореня **ǵn̥ō-*, який означає 'дівнатися, знати' [Pokorny 1959: 377]. Багато індоєвропейських мов успадкували цей корінь без зміни первісного значення: санскр. *jānāmi* 'знаю', вірм. *caneay* 'я дізнався', гот. *kunnan* 'знати', 'вміти', лит. *žinaū* 'знати', тох. А, тох. В *knān-* 'знати', д.-англ. *knāwan*, англ. *know* 'знати', нім. *kennen* 'знати' [Левицкий 2000: 16-17]. Від суфіксальної форми **ǵn̥ō-sko-* утворилися також базові латинські дієслова зі значенням 'знати' – *nōsco* і *cōgnōsco*.

Від **ǵn̥-ró* у латинській мові було утворено прикметник *gnārus* 'той, що знає', рідко, в основному у Тацита, *gnārus* вживався у пасивному значенні 'відомий' [Ernout 1951: 495]. Протилежною за значенням до *gnārus* є лексема *ignārus* 'той, що не знає', або 'невідомий'. Саме із *gnārus* усі дослідники пов'язують появу в латинській мові дієслова *narrāre*. Так, А. Ерну і А. Мейє наводять таку поширену схему утворення дієслова: *(*gnār(ū)rō* > *nārrō*). Проте вони додають, що скоріше за все *nārrō* є відіменним утворенням з експресивною гемінацією *r* [Ernout 1951: 496]. З антонімом *ignārus* пов'язане відіменне дієслово *ignōro* 'не знати' (зміна вокалізму пояснюється впливом іншої спорідненої лексеми – *ignōtus* [Ernout 1951: 496]). Орфографічна відмінність між *nārrō* та *ignōro* полягає, таким чином, як в протистоянні *a* до *o*, так і в подвоєнні *r* (до речі, Варрон наполягав на орфографії з одним *r*, підтримуючи, таким чином, давню етимологію [Varron 1985: 129]).

Зрозуміла також семантична еволюція цього дієслова від 'знати' до 'робити відомим', що й є 'розповідати': 'знати' → 'робити відомим' → 'розповідати'.

Сучасні романські дієслова, що походять від *narrāre*, не втратили первісного значення, так, ісп., порт., галіс., кат. *narrar*, іт. *narrare*, фр. *narrer*, рум. *a narra* і сьогодні означають 'розповідати, оповідати'. Ці лексеми вважаються літературними, вони належать до книжного стилю, що спричинено запозиченням дієслова із латинського суперстрата, хоча вони й є частотними.

Про невідповідність семантичної трансформації від 'знати' до 'розповідати' свідчить такий приклад. Одним із базових латинських дієслів мислення, споріднених із щойно розглянутими лексемами, є *cōgnōsco* 'пізнавати', 'дівнатися', 'знайомитися' [Forcellini 1861: 260; Дворецкий 1976: 200-201; Oxford Latin Dictionary 1968: 346]. Не викликає сумніву, що головна сема у структурі значення цього дієслова – 'знати'. Сучасні романські лексеми, що продовжують еволюцію *cōgnōsco*, включають до своєї семантичної структури саме це значення як основне і перебувають у базовій зоні дієслів зі значенням 'знати', пор. ісп. *conocer* 'дівнатися', 'знати', 'розуміти', порт. *conhecer* 'знати', 'бути поінформованим', 'бути знайомим', іт. *conoscere* 'знати', 'розуміти', 'бути знайомим', фр. *connaître* 'знати', 'розуміти'. Проте сьогодні носіям цих мов не відомо, що в Середні віки *cōgnōsco* було типовим дієсловом мовлення. Так, серед застарілих значень сучасного іспанського дієслова *conocer* є 'признаватися', 'зівнатися' [Moliner 2003]. Середньофранцузьке дієслово *conoistre* вживалося, окрім основних значень, пов'язаних з мисленням, ще й у значенні 'признаватися', 'зівнатися', 'сповідуватися', 'заявляти' [Godefroy 1938 T. II: 245; Greimas 2001: 123], пор.:

«Ele m'a *conneu* qu'ele est Berte apelee» – «Вона мені *зівналася*, що її звати Бєрта»; «Lancelot li *conoist* la verité» – «Ланселот *заявив* йому правду» [Godefroy 1938 T. II: 245].

Сучасна французька лексема *connaître* втратила подібні значення. Натомість великий словник італійської мови S. Battaglia подає для дієслова *conoscere* окрім основних ‘знати, розуміти’ ще й значення ‘зізнаватися, каятися’ як застарілі, але існуючі сьогодні [Battaglia 1971: 575-577].

Семантична трансформація ‘знати’ → ‘розповідати’ може вважатися типовою, оскільки приклади подібних значеннєвих переходів неодноразово фіксувалися упродовж мовної еволюції не лише в межах романського простору, а й для інших неспоріднених груп мов. Так, вже розглянутий і.-е. корінь **ǵnō-* дав у германських мовах, окрім лексем зі значенням ‘знати’ і ‘вміти’, ще й такі: швед. *känna* ‘повідомити’, д.-ісл. *kenna*, гот. *kannjan* ‘сповіщати’ [Левицький 2000: 16-17]. Така ж семантична еволюція спостерігається у переході від укр. *відати* до *повідати*, *оповідати*, або, наприклад, від рос. *ведать* до *поведать*, чи від пол. *wiedzieć* до *powiedzieć* із тими самими значеннями. Цікаво, що, навівши приклад псл. **vědati* ‘знати’, від якого походять подані вище слов’янські лексеми, ми повинні згадати давню індоєвропейську антитезу двох дієслів із значенням ‘знати’, що втілені у **vědati* ‘знати’ (головним чином, ‘знати річ’) (<**wod-* ‘знати’ < ‘сприймати зором’) і **znati* ‘знати’ (головним чином, ‘знати людину’) (< **ǵnō-* ‘знати’, що вважається етимологічно тотожним до і.-е. **ǵen-*, **ǵnō-* ‘родити, бути ріднею’) [Трубачев 2003: 188]. Ми бачимо, що обидва і.-е. корені стали базою для демонстрації зафіксованої нами типології ‘знати’ → ‘розповідати’, але та чи інша група мов обрала для цієї типології один із коренів. Проте історія формування румунської мови дає звичайний для цієї східнороманської мови приклад запозичення слов’янської лексеми, в результаті чого одним із базових дієслів зі значенням ‘розповідати’ в одній із романських мов стає слов’янське *a povésti* (< *poveste*, ст.-сл. ꙗъвѣстѣ). Таким чином, відбувається своєрідний перерозподіл лексем зі згаданої індоєвропейської антитези.

І вже зовсім несподівано і водночас закономірно ця типологія виявилася в іншому румунському дієслові зі значенням ‘розповідати’ – *a istorisi*. Це дієслово запозичене в румунську з новогрецької, в його основі форма ἰστορησα, аорист дієслова ἰστορω (ἰστορέω) [Dictionarul explicativ al limbii române 1975: 443], яке означає ‘дізнаватися, досліджувати; питати; поет. пізн. розповідати, згадувати, говорити’ [Вейсман 1991: 638]. В основі грецької лексеми вже згаданий і.-е. корінь *(**ǵoid* – ‘знати, бачити’, отже ἰστορησα є форма, генетично споріднена зі слов’янським **vědati*. Семантична трансформація ‘знати’ → ‘розповідати’ закономірно відбулася, таким чином, в межах грецької мови, а румунська мова лише включила цю лексему в свій вокабуляр.

Серед латинських дієслів підгрупи ‘передача інформації’ звертає на себе увагу дієслово *nūntio* ‘повідомляти’, ‘оголошувати’, ‘сповіщати’, ‘доповідати’, ‘передавати (інформацію)’ [Дворецкий 1976: 682]. Його особливість полягає в абсолютній прозорості семантичної структури, навіть при деяких несуттєвих відмінностях в тлумаченні етимології. Так, Е. Форчелліні щодо походження *nūntio* пише: «*Verbum transitivum, quod a novum et cio ducunt, cui etymo favet*» [Forcellini 1868: 318]. Тобто, на його думку, дієслово *nūntio* складається з іменника *novum* ‘новина’ та дієслова *cio* ‘рухати’, ‘видавати’ (до речі, в орфографії Е. Форчелліні аналізоване дієслово має вигляд *nūncio*). А. Ерну і А. Мейє, натомість, вказують на походження *nūntio* від *nūntius*. Вони також зазначають, що зв’язок лексеми *nūntius* (іменник або, дуже рідко, прикметник) ‘той, що передає’, ‘вісник’, ‘звістка’, ‘вість’, ‘повідомлення’ («*nuntius et res ipsa et persona dicitur*» [Ernout 1951: 801]) з прикметником *novus* ‘новий’, або, за Е. Форчелліні, іменником *novum* є сумнівним [Ernout 1951: 802]. Безперечно, залучення до тлумачення походження дієслова *nūntio* прикметника *novus* є наслідком народної етимології, оскільки очевидними є деяка фонетична схожість і певний семантичний зв’язок. Не даремно саме такої думки дотримувався Варрон: «*Nuntius enim est a novis rebus nominatus*» [Varron 1985: 29] – «*Nuntius (вісник) бере свою назву від нових речей*». Проте, незважаючи на відсутність спільного походження цих лексем, немає ніякої відмінності між дефініціями ‘передати новину’ або ‘передати звістку’ (залежно від обраного елемента складеної лексеми) та семантичною структурою дієслова *nūntio*, яка пропонується словниками, тобто ‘повідомити’, або просто ‘передати інформацію’. Таким чином, формування значення для цього дієслова відбувалося за такою схемою: ‘новина’ → ‘передати новину’ → ‘розповісти’.

Такий спосіб утворення дієслова не поодинокий, оскільки романські мови знають лексеми, що пройшли подібний еволюційний шлях, це італійське дієслово *novellare* ‘розповідати новини; оповідати, розповідати’, утворене від іменника *novella* ‘новина’ в XIII ст. [Cortelazzo 2004: 809], а також іспанське *novelar*, зафіксоване у середині XV ст. із схожими на італійські значеннями, в основі якого запозичений італійський іменник у формі *novela* [Corominas 2003: 417].

Повертаючись до дієслова *nūntio*, наведемо типовий приклад вживання цієї лексеми у комедії Плавта:

«Ego ista es, si erit hic, *nuntiabo*. sed quid est,

Palaestrio» [Plautus, 194-195] – «Якщо та буде тут, *повідомлю*, але що з тобою, Палестріоне!»

Поглянемо на інший спосіб утворення дієслів підгрупи ‘передавання інформації’ в латинській мові. Найбільшу частину дієслів мовлення із цим значенням складають ті, в яких перші дефініції пов’язані із семантикою руху, фізичної дії, наприклад: *solvo* ‘відв’язувати, розривати, розплітати, розпускати, розв’язувати’ і ‘роз’яснювати, пояснювати’ [Дворецкий 1976: 940]; *attollo* ‘піднімати, вивершувати’ і ‘розповідати із захопленням, розписувати’ [Дворецкий 1976: 112]; *circumvector* ‘об’їжджати’ і ‘викладати, розповідати’ [Дворецкий 1976: 189]; *dēcurro* ‘збігати, швидко спускатися, сходити вниз’ і ‘розповідати, розвивати’ [Дворецкий 1976: 293]; *discurro* ‘бігати туди-сюди, бігати в різні боки’ і ‘розповідати, викладати’ [Дворецкий 1976: 334]; *dō* ‘давати’ і ‘вимовляти, повідомляти, розповідати’ [Дворецкий 1976: 343]; *fero* ‘носити’ і ‘повідомляти, доносити, докладати’ [Дворецкий 1976: 422]; *explico* ‘розгортати, розкладати, розкривати, розмотувати’ і ‘пояснювати, тлумачити, викладати’ [Дворецкий 1976: 399] та багато інших.

Як засвідчує аналіз латинського словника, дієслова зі значенням 'передавання інформації' демонструють тісний зв'язок із перехідними дієсловами дії. Ця семантична спорідненість цілком зрозуміла, оскільки наочною у такому поєднанні є метафора, яка об'єктом переміщення робить не матеріальний предмет, а інформацію. Саме за такою семантичною структурою, як ми бачили, було сформовано значення одного з базових латинських дієслів із цією семантикою – *nūntio*, пор.: 'рухати щось' → 'рухати слово' → 'розповідати'.

Проаналізуємо групу латинських дієслів, утворених на базі *ferre*, чия історія є типовим прикладом еволюції значення 'передавання інформації' на базі семантики дії.

Латинське дієслово *ferre*, яке походить від і.-с. **bher-*, що мало значення 'нести' [Pokorny 1959: 128; Ernout 1951: 408], є надзвичайно багатозначним, проте всі його значення ґрунтуються на основній дефініції, що бере початок від прамови – 'нести'. Дієслова, що передусім нас цікавлять, завдяки метафорі можна тлумачити як 'носити інформацію'. За словником Й. Х. Дворецького, значення, котрі вводять *ferre* до ЛСГ дієслів мовлення, такі: 10. 'повідомляти, доносити, доповідати', 13. 'говорити, розносити, поширювати (чутки)', 'прославляти' [Дворецкий 1976: 422]. Паралелі до подібного семантичного розвитку латинської лексеми можна відстежити й в інших мовах, де збереглися лексеми, що походять від і.-с. **bher-*. Так, грецьке дієслово *φέρω* означає не тільки 'нести', а ще й 'видавати голос', 'вимовляти', 'говорити' [Вейсман 1991, с. 1308-1309], д.-ірл. *ber* має значення 'нести', 'тягти', а в поєднанні з префіксом *ess-* > *asbeir* 'сказати' [Льюїс 2002: 390-391]. В іранських мовах дієслова, що походять від і.-с. **bher-*, зазнають завдяки превербам «семантичного розгалуження кореня», серед напрямків, за якими розвиваються значення цих дієслів, є й 'говорити', 'доносити (мову, відповідь)', 'піднімати (голос)' [Расторгуева 2003: 85], пор. хор. *hβr-* 'давати, віддавати; дарувати' < **fra-bara-*, але согд. будд. *prβ 'yr-* 'пояснювати, висловлювати' < **fra-* або **pari-bāraa-*, хор. *hβ 'ry-* 'говорити' < **fra-bāra-ia-* [Расторгуева 2003: 90].

Аналіз таких семантичних пар у названих мовах спонукає дослідників робити висновки щодо закономірності значеннєвої спорідненості семем 'нести' та 'говорити', 'розмовляти'. Так, до подібного висновку дійшов і відомий кельтолог В. П. Калигін, який звернув увагу на д.-ірл. *asbeir* і відзначив, що *verba dicendi* семантично пов'язані з дієсловами, що означають 'нести'. Цей зв'язок простежується в різних мовах, у тому числі і в російській, пор. *вынести приговор* 'ухвалити вирок', *поносить* 'сварити', 'ляяти' і т. д. «На «півдорозі» між значеннями 'нести' і 'говорити' знаходяться, певно, лат. *aliquem iudicem ferre* 'пропонувати когось як суддю', *ferre ad populum* 'подати народу (декрет, звіт)', що трапляються у Цицерона» [Калыгин 1986: 86]. Праслов'янська лексема **bьrati*, **berq*, що походить від аналізованого **bher-*, не набула у слов'янських мовах прямого значення, пов'язаного з процесом мовлення [Етимологический словарь славянских языков 1976: 162-163], проте переносне значення дозволяє, наприклад, в українському словосполученні *брати слово* відчувати значення 'говорити, заговорити'. Про типологію використання однієї лексеми у значеннях 'нести' і 'говорити' свідчить і санскр. дієслово *āhar* 'приносити, повертати', 'висловлювати, говорити' [Кочергина 1987: 106].

Аналіз творів латинської літератури, що відбивають народні тенденції, демонструє використання *ferre* в основних, прямих значеннях. Ось типовий приклад вживання дієслова *ferre* у комедіях Плавта:

«Palaestrio,

aurum, ornamenta, vestem, pretiosa omnia

duc adiutores tecum ad navim qui *ferant*» [Plautus 1301-1303] – «Палестріон, візьми із собою помічників, щоб на корабель *віднесли* все золото, зброю, одяг, коштовності».

Серед численних префіксальних варіантів *ferre* найбільший інтерес викликає латинське дієслово *refero*. Саме воно слугувало базою для утворення одного з основних дієслів зі значенням 'розповідати' в іберо-романських мовах. Тому воно потребує більш детального розгляду. Це латинське дієслово було дуже багатозначним у класичній мові, і весь комплекс його значень розвинувся на базі дефініції, яка була у вихідного дієслова *fero* 'нести', за допомогою префікса *re-* [Дворецкий 1976: 853], що від початку означав у латинській мові 'рух назад'. Розглянемо ті значення дієслова *referre*, які викликають найбільший інтерес з погляду семантичної еволюції: 'нести назад', 'відводити', 'приносити', 'віддавати назад, повертати', 'заперечувати, відповідати', 'вимовляти, передавати, повторювати (слова, звуки)', 'переказувати, цитувати, доповідати, передавати, докладати', 'називати', 'звертатися' [Ernout 1951: 407; Дворецкий 1976: 861]. Значення 'приносити назад' і 'повертати' у дієслова *referre*, які були етимологічно основними, покладені в основу популярних висловів *par pari referre* 'відплатити однаковою мірою' та *grātiā referre* 'відплатити належним чином', 'віддячити за заслугами'. Обидва вислови часто вживалися у комедіях Плавта, пор.:

«Huius pro meritis ut *referri* pariter possit *gratia*» [Plautus, 670] – «У той же час, мало б значення *віддячити* (принести подяку) йому по заслугах».

Романські мови фіксують дієслова, що наслідують *referre*, у XIII (іспанська, португальська, каталанська мови) та XIV (французька, італійська мови) століттях. А отже скрізь в романському просторі ці дієслова є класичними запозиченнями [Corominas 1974: 869; Cunha 2003: 670; Bloch 2004: 541; Cortelazzo 2004: 1057-1058]. Значення сучасних лексем є такими: фр. *référer* заст. 'відносити, приписувати', *en référer* 'повідомляти, звертатися', *se référer* 'мати за референта, посилатися, покладатися на когось' (слід зазначити, що, на відміну від інших мов, французьке дієслово вживається у вузьких значеннєвих межах), ісп. *referir* 'розповідати, повідомляти, відсилати', порт. *referir* 'розповідати, повідомляти, доповідати', кат. *referir* 'розповідати, повідомляти', іт. *riferire* 'повідомляти, розповідати, доповідати, відносити, інформувати'. Як

бачимо, усі названі дієслова суттєво звузили спектр своїх значень і, головне, закріпилися за ЛСГ дієслів мовлення.

Романські мови успадкували ще одне дієслово, яке є книжним дериватом від супіна *referre – relatum*. У словниках іберійських мов, а саме іспанської, португальської, галісійської та каталанської, у XIV-XVI ст. фіксується дієслово *relatar*, яке стає одним із базових із значенням ‘розповідати’ [Corominas 1974: 869; Cunha 2003: 673; Fabra 1986: 1459; Castro Macía 2007: 305]. Менш поширеним є французьке дієслово *relater*, що утворилося як книжний дериват дієприкметника *relatus* та увійшло в мову в XIV ст. як юридичний термін зі значенням ‘доповідати’, згодом набувши загального значення ‘розповідати, викладати, описувати’ [Dauzat 1973: 640; Bloch 2004: 544]. Проте, на відміну від іберійських, французьке дієслово не можна вважати базовим із цим значенням, цю роль виконують інші лексеми. Однак французька лексема була запозичена в румунську мову, де сьогодні використовується у формі *a relatá* зі значенням ‘розповідати’ [Dictionarul explicativ al limbii române 1975: 795].

Метафоричне використання дієслів дії у значенні дієслів мовлення взагалі притаманне для всіх мов. Вербальне повідомлення можна ‘розкрити», ‘передати», ‘приховати» тощо, а отже кожного разу це означатиме ‘розказати». Так, у староіспанському тексті «Пісні про мого Сіда» дієслово *descubrir* ‘розкривати’ несе вочевидь саме таке значення:

«...fasta este día | no lo *descubri* a nadi» [Cantar de Mio Cid, 3323] – «...щасливий цей день, нікому про це не *розказав*».

Сьогодні дієслово *descubrir* також може використовуватися в переносному значенні для називання процесу мовлення, про що свідчить приклад зі словника Молінер: «Esas palabras *descubren* sus intenciones» [Moliner 2003] – «Ці слова *розкривають* його наміри». Красномовно демонструє потенціал дієслів дії для набуття ними значення ‘розповідати’ латинське *attraho* (*ad-* + *traho* ‘тягти, тягнути’) ‘притягувати, притягати, приводити силою, спонукати; привозити, доставляти’ [Дворецкий 1976: 113; Oxford Latin Dictionary 1968: 203]. Романські лексеми, що наслідують це латинське дієслово, зберегли до сьогодні первісне значення, пор. ісп. *atraer*, іт. *attrarre* використовуються як ‘притягувати, притягати, втягувати, заманювати’, фр. *attirer* вживається дуже рідко як юридичний термін із значенням ‘притягувати до суду, до судової відповідальності’, його подають навіть не всі словники. Проте у старофранцузькій мові *atraire* було поширеним дієсловом і, окрім основного значення ‘притягувати, приводити’ і деяких інших, дуже часто використовувалося як ‘розповідати’ [Greimas 1994: 47].

До формування значення ‘розповідати’ було залучено й інше латинське дієслово, спільнокореневе з попереднім, а саме префіксальний варіант *traho – retraho* (*re-* + *traho*) ‘тягнути назад, відтягувати; повертати; скорочувати; утримувати’ та ін. [Дворецкий 1976: 879; Oxford Latin Dictionary 1968: 1643]. Так, сучасне іспанське *retraer* ‘знову приносити (привозити), відтворювати (подумки), дорікати; відмовляти’ зберігає, хоча й застаріле, значення ‘розповідати’; італійське *retrarre* (*ritrarre*) ‘відсмикнути (руку), відвести (погляд); відволікати’, ‘робити висновок’ взагалі не має значень, безпосередньо пов’язаних із мовленням; у французькій мові є дієслово *retraire* з вузьким значенням ‘здійснювати право викупу, виходу з договору’, яке подається не всіма словниками, натомість сьогодні активно вживається іменник *retrait* ‘відвід, видалення, вихід’. Проте у старофранцузькій мові було дуже поширеним використання дієслова *retraire* не тільки у старих латинських значеннях, але й як ‘розповідати’, пор.

«Or te garde bien de *retraire*

Chose des genzn qui face a taire:

N’est pas proesce de mesdire» [Lorris 1992: 2085-2087] – «Остерігайся *розповідати* про іншого те, про що треба мовчати: злословити – це не подвиг».

До дієслів із подібною прозорою семантичною структурою, де значення ‘передавати інформацію’ «лежить на поверхні», безумовно слід додати такі романські лексеми: ісп., порт. *informar*, іт. *informare* фр. *informer*, рум. *a informá*. Всі вони мають значення ‘повідомляти’, ‘інформувати’, ‘доповідати’ (пор. укр. *інформувати* та рос. *информировать*), але не всі ці дієслова мають згадані значення як основні. Початком семантичної еволюції, що призвела до усталення такої семантики, було латинське дієслово *infirmo* з його значеннями ‘надавати вид, форму’, ‘формувати’, ‘створювати’, ‘робити’; ‘навчати’, ‘виховувати’; ‘будувати’; ‘мислити’, ‘уявляти’ [Дворецкий 1976: 523]. Очевидно, що основне і пряме значення латинського дієслова – ‘надавати форму’ (*in forma* ‘у формі’ > *in-fōrmo*), решта значень розвивалася як метафора, але тільки сучасні романські мови набули для цього дієслова значення ‘повідомляти’.

Так, якщо розглянути еволюцію *infirmo* в межах французької мови, видно, що ні старофранцузький (*enformer, enfourmer, anformer, informer*), ні середньофранцузький (*informer*) періоди не зафіксували появи цього значення, а першими дефініціями відповідні словники, як і до того латинські, подають ‘формувати’ [Godefroy 1938 Т. III: 156; Greimas 1994: 203; Greimas 2001: 361]. Ключовою для семантичної еволюції була поява в Середні віки значення ‘навчати’ (пор. використання українського дієслова *формувати* в подібному контексті – *формувати студентів, формувати спеціалістів*). Ось один із прикладів, що подає словник Годфруа: «Comme tu m’*enformoies* les mours de nostre vie a l’exemple de l’ordre du ciel» – «Оскільки ти *повчаш* мене правилам нашого життя на прикладі наказу небес» [Godefroy 1938 Т. III: 156]. Сема ‘дати інформацію’ (при навчанні), яка вже відчувалася в дієслові *enformer*, і була покладена в основу розвитку сучасного значення ‘інформувати’. Можливо, ця еволюція відбувалася і завдяки використанню похідного від *infirmo* іменника *infirmatio* в

значенні 'роз'яснення' (наприклад, у Цицерона знаходимо *informatio verbi* [Дворецкий 1976: 523]), оскільки відомо, що французький іменник *information* вже в XII ст. другим після значення 'формування' має значення 'відомість', 'інформація' [Greimas 2001: 361]. Цікаве підтвердження зафіксованої типології дає латинське дієслово *ventilo* 'махати, розмахувати', яке після його запозичення в албанську мову закріпилося у формі *filloj* із значенням 'пояснювати'. Такій семантичній трансформації сприяла метафора, в основу якої покладена сема 'рухати', 'зрушувати', а отже 'зрушувати інформацію', що й є 'пояснювати' [Orel 1998: 105]. Подібна семантична еволюція знаходить паралель з рос. *болтать* 'базікати', оскільки в його семантичній структурі також мовленнєве значення розвинулося на основі семантики руху ('двигать, болтать чем-то', XVII ст. → 'болтать языком' → 'болтать, разговаривать о неважном, незначительном', XVIII ст.) [Черных 1999: 102].

Незважаючи на обмеженість матеріалу дослідження, висновки, зроблені в ході аналізу, дозволяють говорити про універсальність семантичних трансформацій, покладених в основу формування семантичної структури дієслів зазначеної семантики. Зокрема можна констатувати таке:

1. В основу формування й еволюції значення 'передавати інформацію' в латинській мові покладено обмежену кількість значеннєвих трансформацій, серед яких виділяються такі:

- 'знати' → 'робити відомим' → 'розповідати';
- 'новина' → 'передавати новину' → 'розповідати';
- 'рухати щось' → 'рухати слово' → 'розповідати'.

2. Шляхи формування значення 'передавати інформацію' є типовими, їхня універсальність доводиться аналізом еволюції семантичної структури як латинських дієслів, так і дієслів романської групи, або інших, неспоріднених груп.

Вивчення лексики з погляду виникнення, розвитку значення і, головне, встановлення закономірностей семантичної еволюції має дуже широкі **перспективи**, оскільки дозволяє бачити системність мови і наближає до встановлення мовних законів. Найважливішою метою діахронічних досліджень лексичної семантики має стати якомога повна класифікація й інвентаризація значеннєвих трансформацій, що зумовлюють формування словників сучасних мов.

Література

- Вейсман 1991: Вейсман, А.Д. Греческо-русский словарь [Текст] / А. Д. Вейсман. – Репринт V-го издания 1899 г. / А. Д. Вейсман. – М.: Греко-лат. кабинет Ю.А. Шичалина, 1991. – 1371 с.
- Дворецкий 1976: Дворецкий, И.Х. Латинско-русский словарь [Текст] / И. Х. Дворецкий. – М.: Русск. яз., 1976. – 1096 с.
- Калыгин 1986: Калыгин, В.П. Язык древнейшей ирландской поэзии / В. П. Калыгин. – М.: Наука, 1986. – 128 с.
- Кочергина 1987: Кочергина, В.А. Санскритско-русский словарь [Текст] / В. А. Кочергина; [под ред. В. И. Кальянова]. – М.: Русск. яз., 1987. – 944 с.
- Левицкий 2000: Левицкий, В.В. Этимологический словарь германских языков [Текст] / В. В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 2000. – Т. 2. – 260 с.
- Льюис 2002: Льюис, Г. Краткая сравнительная грамматика кельтских языков [Текст] / Г. Льюис, Х. Педерсен [пер. с англ. А. А. Смирнова; ред., предисл. и примеч. В. Н. Ярцевой]. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 512 с.
- Покровский 1959: Покровский, М.М. Семасиологические исследования в области древних языков [Текст] / М. М. Покровский // Избранные работы по языкознанию. – М.: Изд-во АН СССР, 1959. – С. 63-170.
- Расторгуева 2003: Расторгуева, В.С. Этимологический словарь иранских языков [Текст] / В. С. Расторгуева, Д. И. Эдельман. – М.: Вост. лит., 2003 – Т. 2. – 502 с.
- Трубачев 2003: Трубачев, О.Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования [Текст] / О. Н. Трубачев. – М.: Наука, 2003. – 489 с.
- Черных 1999: Черных, П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка [Текст] / П. Я. Черных. – М.: Русский язык, 1999. – Т. I. – 624 с.
- Этимологический словарь славянских языков 1976: Этимологический словарь славянских языков: Праслав. лекс. фонд [Текст] / [под ред. О. Н. Трубачева]. – М.: Наука, 1976. – Вып. 3. – 199 с.
- Apulejus: Apulejus. Metamorphoses [Text] [Электронный ресурс] / Apulejus. – Access mode: URL: <http://www.thelatinlibrary.com/apuleius.html>. – Title from the screen.
- Battaglia 1971: Battaglia, S. Grande dizionario della lingua italiana [Text] S. Battaglia. – Torino, 1971. – V. 3. – 1095 pp.
- Bloch 2004: Bloch O. Dictionnaire étymologique de la langue française [Text] O. Bloch, W. Von Wartburg. – P.: Quadrige / PUF, 2004. – 682 pp.
- Cantar de Mío Cid: Cantar de Mío Cid [Text] [Электронный ресурс]. – Access mode: URL: <http://www.los-poetas.com/e/cid.htm>. – Title from the screen.
- Castro Macía 2007: Castro Macía, L. Dicionario Xerais Castellano-Gallego [Text] / L. Castro Macía. – Vigo: Edicións Xerais de Galicia, 2007. – XXII, 373 pp.
- Corominas 2003: Corominas, J. Breve diccionario etimológico de la lengua castellana [Text] / J. Corominas. – Madrid: Gredos, 2003. – 627 pp.

- Corominas 1974: Corominas, J. Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana [Text] / J. Corominas. – Madrid : Gredos, 1974. – V. 3. – 1117 pp.
- Cortelazzo 2004: Cortelazzo, M. L'Etimologico minore DELI Dizionario etimologico della lingua italiana di Manlio Cortelazzo e Paolo Zolli [Text] / M. Cortelazzo, M.A Cortelazzo. – Bologna : Zanichelli, 2004. – 1440 pp.
- Cunha 2003: Cunha A.G da. Dicionário Etimológico Nova Fronteira da língua portuguesa [Text] / G. da Cunha. – Rio de Janeiro : Editora Nova Fronteira, 2003. – 940 pp.
- Dauzat 1973: Dauzat, A. Nouveau Dictionnaire étymologique et historique [Text] / Dauzat A., Dubois J., Mittérand H. – Paris : Larousse, 1973. – 814 pp.
- Dictionarul explicativ al limbii române 1975: Dictionarul explicativ al limbii române [Text]. – București : Editura Academiei Republicii socialiste România, 1975. – 1049 pp.
- Ernout 1951: Ernout, A. Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots, 3ème éd. [Text] / A. Ernout, A. Meillet. – Paris : C. Klincksieck, 1951. – XXII, 1385 pp.
- Fabra 1986: Fabra, P. Diccionari general de la llengua catalana [Text] / P. Fabra. – Barcelona : Edhasa, 1986. – 1787 pp.
- Forcellini 1868: Forcellini, Aeg. Totius Latinitatis Lexicon. Opera et studio [Text] / Aeg. Forcellini. – Prati : Typis Aldinianis, 1858–1883. – T. I–VII. – T. II, 1861. – 1007 pp. ; T. IV, 1868. – 1021 pp.
- Godefroy 1938: Godefroy, F. Dictionnaire de l'ancienne langue française et de tous ses dialectes du IXe au XVe siècle [Text] / F. Godefroy. – Paris., 1938. – T. I–X. – T. II, 1938. – 792 pp. ; T. III, 1938. – 796 pp.
- Greimas 1994: Greimas, A.J. Dictionnaire de l'ancien français. Le Moyen Age [Text] / A.J. Greimas. – Paris : Larousse, 1994. – 630 pp.
- Greimas 2001: Greimas, A.J. Dictionnaire du moyen français [Text] / A.J. Greimas, T.M. Keane. – Paris : Larousse, 2001. – 668 pp.
- Lorris 1992: Lorris, G. de. Le Roman de la Rose [Text] / G. de Lorris, J. de Meun ; [traduction présentation et notes par A Strubel]. – Paris : Le Livre de Poche «Lettres gothiques», 1992. – 1272 pp.
- Moliner 2003: Moliner, M. Diccionario de uso del español, edición en CD ROM [Text] / M. Moliner. – Madrid : Gredos, 2003.
- Orel 1998: Orel, V. Albanian Etymological Dictionary [Text] / V. Orel. – Leiden-Boston-Köln : Brill, 1998. – 670 pp.
- Oxford Latin Dictionary 1968: Oxford Latin Dictionary [Text]. – Oxford, 1968. – 2126 pp.
- Petronius: Petronius. Satiricon [Text] [Електронний ресурс] / Petronius. – Access mode : URL : <http://www.thelatinlibrary.com/petronius.html>. – Title from the screen.
- Plautus: Plautus, T.M. Miles Gloriosus [Text] [Електронний ресурс] / T.M. Plautus. – Access mode : URL : <http://www.thelatinlibrary.com/plautus.html>. – Title from the screen.
- Pokorny 1959: Pokorny, J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch [Text] / J. Pokorny. – Bern, München : Francke Verlag, 1959. – Bd. I. – 1182 S.
- Varron 1985: Varron. La langue latine [Text] / Varron ; [traduit et commenté par P. Flobert]. – Paris : Les belles lettres, 1985. – T. II, L. VI. – 183 pp.

Отмечена важность диахронических исследований в области семантики; отслежены пути эволюции значения 'передать информацию' в латинском и романских языках; на основе сравнения результатов исследования латинских глаголов и глаголов других языков выявлена универсальность семантических трансформаций, приводящих к формированию данного значения.

Ключевые слова: лексическая семантика, семантическая эволюция, семантические универсалии, глаголы речи.

Importance of diachronic researches in semantics field is marked. Ways of evolution of the meaning "to convey information" in the Latin and Romance languages are traced. Universality of semantic transformations leading to formation of the given meaning is determined on the basis of comparison of the Latin verbs and verbs in other languages.

Keywords: lexical semantics, semantic evolution, semantic universalities, verbs of speech.

Надійшла до редакції 29 вересня 2012 року.

Мар'яна Оленяк

УДК 81'367

ПРЕДИКАТНІ ТА АКТАНТНІ КОНКРЕТИЗУВАЛЬНІ УТОЧНЮВАЛЬНІ КОНСТРУКЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ, УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ МОВ)

Подано визначальні риси конкретизації; схарактеризовано ізоморфні та аломорфні риси досліджуваного матеріалу; визначено різновиди предикатних та актантних уточнювальних конкретизувальних конструкцій.